

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 15

Рівне – 2009

Збірник наукових праць “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету . Випуск 15 . –
Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет , 2009 . – 311 с .

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук, ректор Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 5 від 26 грудня 2008 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2009

Як вже зазначалось, царська влада намагалась через систему церковнопарафіяльної освіти виховати «богобоязливих» підданих – людей релігійних, відданих Російській Православній церкві і царському самодержавству. Проте непрофесійні підходи у такому вихованні давали здебільшого зворотній ефект. У цьому зв'язку Л. Єршова подає цікаву інформацію. Так, на сторінках «Волинських єпархіальних відомостей» за 1911 р. священник О. Малиновський з боєм констатував, що діти, котрі закінчували церковні школи, виявились навіть менш релігійними, ніж ті, які взагалі ніде не навчались. «Звідси, – писав він, – діти виходять з якимось релігійним вивихом: до Храму Божого ставляться байдуже, до священників і батьків – нечемно, Богу рідко моляться, постів не дотримуються...» [Цит. За: 2, с. 214].

Однак незважаючи на те, що передова частина населення не визнавала церковних шкіл, піддаючи нищівній критиці застарілі методи навчання, непристосовані приміщення, некомпетентність вчителів і т. п., на початку ХХ ст. церковна школа залишалася основним типом навчальних закладів початкової освіти: у 1890 р. у Волинській, Київській і Подільській губерніях церковнопарафіяльні школи становили близько 80% усіх початкових шкіл, і держава продовжувала їх підтримувати [2, с. 221].

«Прикметно, – зауважує Ю. Земський, – що за двадцять п'ять – тридцять років стан справ щодо успіхів поширення освіти серед простолуду кардинально не змінився» [3, с. 276]. Далі у статті «Церква у стратегії Російської імперії у сфері освіти Правобережжя середини ХІХ ст.» на підтвердження висновків Л. Єршової він подає важливу статистику. Так, у Подільській губерній станом на 1890 р. переважали церковнопарафіяльні школи, яких було 1006; натомість міністерських – 277 [3, с. 276]. Як наслідок наприкінці ХІХ ст. із 9 млн. населення Правобережної України переважна його більшість (7200 тис.) залишилась неписьменною. Ці та інші статистичні дані засвідчують, що для царського самодержавства початкова освіта в Україні доцільною вважалася лише з міркувань поширення русифікації, але зовсім не для ліквідації неграмотності та підняття культурно-освітнього рівня населення.

Таким чином, незважаючи на напрями дослідження, у контексті яких вирішується проблема церковнопарафіяльної освіти, увага вітчизняних істориків і релігієзнавців сфокусована на висвітленні питань статистичних даних, діяльності духовенства, матеріального становища та побутових умов, змісту навчання, політики царського самодержавства у сфері освіти та русифікації. Між тим, питання, більшою чи меншою мірою пов'язані із формуванням громадянської свідомості або світоглядних позицій населення через призму початкової освіти, які вимагають історико-психологічних чи історико-культурологічних досліджень у сучасній історико-релігієзнавчій науці належним чином ще не розробляються.

Джерела та література

1. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1794–1917 рр.). – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
2. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині: Монографія. – Житомир: Полісся, 2006. – 448 с.
3. Заболотна Л. Церковнопарафіяльні школи Київської губернії України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2006. – С. 382 – 390.
4. Земський Ю. Церква у стратегії Російської імперії у сфері освіти українського Правобережжя середини ХІХ ст. // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів: Логос, 2006. – С.269 – 277.
5. Петренко І. М. Використання краєзнавчого матеріалу при вивченні історії початкової освіти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (на прикладі Чернігівської губернії) / Матеріали конференції «Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність». – Черкаси, 2004. – С. 140 – 145.
6. Степаненко Г. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук. – К., 2002. – 225 с.

УДК 94: 325(=162.3)(477.81/.82)«1960/1970»

О.Шмид

ЧЕСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ВОЛИНИ У 60-70-Х РР. ХІХ СТ.

Українська держава відзначається етнічною різноманітністю населення, на її економічний та культурний поступ здавна справляли вагомий вплив етнопольні процеси. Гідне місце серед національних меншин, що заселяють територію нашої держави, з другої половини ХІХ ст. посіли жителі чеського походження. Звернення до етнічної історії України, зокрема й до вивчення історичного минулого чеської національної меншини, не лише викликає значний науково-теоретичний інтерес, а й має вагомим практичне значення. Висвітлення малодосліджених аспектів заселення чехами українських земель, історичних особливостей їх господарського та культурного життя сприяє формуванню конструктивної етнопольтики держави, гармонізації міжнаціональних взаємин та розкриває позитивний досвід для розвитку економіки. Зацікавлення проблемами чеської національної меншини сприятиме подальшій оптимізації українсько-чеських міждержавних відносин та справлятиме позитивний вплив на інтеграцію України у співтовариство європейських держав.

Заселення чехами земель Волинської губернії із перших років розгортання процесу було предметом постійної уваги з боку місцевої влади та царського уряду. Зацікавлення чеським питанням та державна підтримка колонізації покликали до життя вихід ряду статистичних збірників та праць монографічного характеру в останній третині ХІХ ст., що включали значні масиви інформації про особливості чеської колонізації регіону, формування системи землеволодіння та віхи культурно-релігійного життя чехів^{1,2,3}. У 20-х рр. ХХ ст. проблематика чеської трудової імміграції на територію Російської імперії розроблялась вченими Всеукраїнської Академії Наук. Особливо цінний для нас матеріал було зібрано під керівництвом професора-славіста Є. Рихліка⁴. Радянська

історична наука повоєнного періоду виявилась досить небагатою на наукові розробки історії національних меншин. Чільне місце посіло дисертаційне дослідження Ж. Ковби «Чеська еміграція на Україні у другій половині XIX – на початку XX століття», що комплексно відтворює процес заселення та господарського освоєння чехами українських земель⁵. Активізація краєзнавчих досліджень в роки незалежності України зумовила посилення інтересу до етнічної історії Волині. Різні аспекти чеської колонізації краю неодноразово розглядалися на науково-практичних конференціях різних рівнів. Результатом плідної роботи дослідників стала поява нових наукових праць, що в тій чи іншій мірі реконструюють особливості заселення чехами волинського регіону в різні історичні періоди^{6,7,8}.

Досить широке висвітлення тематики чеської колонізації Волині в історичній літературі все ж не вичерпує необхідності подальшого наукового пошуку в даній площині, деякі сторони процесу залишаються дискусійними, потребують ґрунтовнішої розробки та певного переосмислення. Тому ставимо перед собою наступні дослідницькі завдання статті:

- з'ясувати основні умови та обставини розгортання чеської колонізації Волині;
- відтворити динаміку заселення регіону чехами та формування системи землеволодіння переселенців;
- проаналізувати еволюцію політики уряду в «чеському питанні»;
- дати характеристику українсько-чеським міжетнічним взаєминам у регіоні;
- визначити вплив колонізації на економічний розвиток губернії.

У другій половині XIX ст. на території Волинської губернії розгорнувся потужний колонізаційний рух, що справив значний вплив на економічний та соціально-політичний розвиток краю. Якщо залюднення краю поляками, росіянами, євреями та німцями вже мало певне історичне коріння, то господарська колонізація Волині чеськими переселенцями після ліквідації кріпосного права тільки розпочиналась. Імміграція чехів на територію губернії була зумовлена цілою низкою взаємопов'язаних чинників, домінуючими серед яких були незадовільне становище чеського населення в складі Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) імперії, дешевизна землі на Волині, зацікавленість волинських поміщиків у продажі частини землі після 1861 р., схожість природно-кліматичних умов волинських земель з районами виходу переселенців.

Осідання перших представників чеського народу на території Волині відноситься до 1859–1861 рр. Це були нащадки членів релігійної общини «чеських братів», що заснували на початку XIX ст. поселення Зелев та Кучув у Царстві Польському. Звідти вони мігрували на Волинь і заснували два перших чеських поселення Погорільці та Підгайці поряд з однойменними українськими селами Дубенського повіту. З кінця 60-х рр. після утворення Австро-Угорської імперії на Волинь прямують емігранти безпосередньо з Чехії, але селяться окремо від польських чехів⁹. Першим власне чеським поселенням у Волинській губернії була колонія Людгарівка при с. Погорільці Дубенського повіту. Її заснували у 1863 р. 17 чеських сімей, вихідців із Богемії, що переселились з Царства Польського¹⁰. Друга чеська колонія – Глинськ, заснована у 1868 р. в Рівненському повіті¹¹.

Переселення чехів відбувалося організованими групами. З одного чи кількох чеських сіл збиралася група охочих поселитись на волинських землях. Селяни обирали місце майбутнього поселення, потім складали список осіб, що вирішили переселитися. В списку вказувалась приблизна грошова сума, яку мав надати кожен для придбання землі, зазначався склад сімей, кількість працездатних осіб¹². Після спільного обговорення усіх аспектів переселення обирались 2-3 представники для ознайомлення з землями, що пропонувались переселенцям. По прибутті на Волинь та огляді землі чеські «розвідники» передавали справи посередникам, в якості яких виступали переважно поляки та євреї¹³. Через спільний кордон Австро-Угорщини з Російською імперією емігранти могли їхати потягом аж до прикордонної станції Броди або кіньми, що тривало декілька тижнів¹⁴. Агенти спеціальних компаній, що взялись за організацію переселення, зустрічали чехів на кордоні, розподіляли їх на партії та супроводжували до місць поселення. Після прибуття на Волинь посередники залишались при них наглядачами, радниками та керівниками «від імені компанії»¹⁵.

Переважаюча більшість волинських маєтків виставлялись на продаж повністю, тому покупці збирали гроші, купували весь маєток, а потім розподіляли придбану землю пропорційно до величини грошових внесків чеських переселенців¹⁶. Середня вартість землі коливалась від 22 до 27,75 руб. за десятину, відповідно для купівлі наділу площею в 20 дес. (саме таким віддавали перевагу чехи), необхідно було приблизно 450 руб. Згідно процедури, 2/3 вартості вносилося відразу, інша третина – після оформлення документів на володіння землею¹⁷. Більшість переселенців не мали необхідних коштів для придбання оброблених родючих полів, тому часто вдавались до купівлі дешевих лісових масивів. Близько третини чеських поселень у 60-70-х рр. були засновані в лісовій місцевості¹⁸.

Архівні документи дозволяють відтворити статистику розгортання чеської колонізації на Волині в перші роки переселення, сформовану на основі річних звітів волинського губернатора про стан губернії київському генерал-губернатору. Так, у 1868 р. на територію Волинської губернії переселилось 135 чеських сімей, наступного року – 449 сімей, у 1871 р. – 646 сімей, у 1874 р. – 590 сімей, у 1875 р. – 260 сімей¹⁹. Таким чином, впродовж 1868 – 1874 рр. (періоду найінтенсивнішої чеської колонізації) на Волинь переселилось близько 15 тис. чеських колоністів²⁰. На початковому етапі колонізації більшість чехів осідали в південній та центральній частині губернії – на чорноземних і глиноземних ґрунтах Дубенського, Острозького та Рівненського повітів. З середини 70-х рр. XIX ст. чеські господарі почали заселяти також Луцький, Володимир-Волинський, Новоград-Волинський, Житомирський та Овруцький повіти. Оскільки родючі землі Житомирського та Овруцького повітів у цей час вже мали своїх господарів, тут чехам доводилось вдаватись до вирубки та корчування лісів²¹. На 1870 р. чеські переселенці вже осіли у 65-ти населених пунктах Волинської губернії. Найбільше чехів зосереджувалось у Дубенському повіті – в 37 поселеннях²². За 10 років (1868-1878 рр.) чехи заснували або частково заселили понад 100 поселень. Згодом процес значно уповільнився. Великі земельні площі для заснування окремих поселень були зайняті, почалось розселення чехів в українські села, в яких часто поселялось лише по кілька родин²³.

Паралельно із зростанням чисельності чеського населення Волині формувалась система землеволодіння переселенців. Навесні 1869 р. чехи володіли на Волині 8 093 дес. землі, вартістю 270 000 крб. і утворили в губернії 14 поселень. На 1872 р. чехи вже купили 17 500 дес. землі на Волині в 20 населених пунктах²⁴. У 1883 р. в руках чехів було 34 677 дес. землі, з них 34 510 дес. у приватній власності та 1 128 дес. в орендному користуванні²⁵. Більшість чехів намагались придбати землю у приватну власність, до орендного користування вдавались досить рідко. На середину 1880-х рр. частка орендованих територій серед усіх земельних володінь чехів не перевищувала 3 %. Водночас, були населені пункти, де господарювали виключно на орендованій землі (в селах Грушвиця, Новини Дубнівського повіту та ін.)²⁶. Найчастіше орендували землю вихідці з перших поселень, що брали землю через зростання сімей, але не мали достатніх коштів для її купівлі на нових місцях. Орендували чехи землю у польських поміщиків та в заможних господарів-українців. Чехам охоче здавали землю в оренду, бо господарство вони вели старанно, дбали про хороший обробіток землі. В рапорті київському генерал-губернатору О. Дондукову-Корсакову від 5 лютого 1870 р. чиновник з особливих доручень П. Грессер відзначав, що «всі чехи відзначаються чудовою працелюбністю, повагою до властей, самою строгою чесністю і зразковою моральністю, переслідуючи самим строгим чином і виключаючи зі свого середовища неблагонадійних і бездуховних своїх співгромадян»²⁷.

Розгортання чеської аграрної колонізації викликало позитивний резонанс серед російського політикуму. Прагнучи показати себе захисником слов'янських народів та використати чехів при витісненні польського населення і землеволодіння із західних губерній, царський уряд взяв активну участь в регулюванні та інтенсифікації чеського переселенського руху. У 1867 р. в Москві при імператорському сільськогосподарському товаристві було створено спеціальний комітет, що сприяв переселенню чехів в Російську імперію. Комітет пропагував переваги переселення, тлумачив його умови²⁸. В тому ж році у Відні було засноване агентство адвоката В. Барда для юридичних та комерційних зв'язків з Російською імперією, яке, зокрема, організувало «продаж маєтків і земель Південно-Західного краю Росії переселенцям чеським та моравським»²⁹. Сприяння переселенському руху чехів мало місце і з боку «Товариства для торгових зносин Чехії з Росією». В м. Житомирі діяла заснована у 1875 р. чеська організація «господарсько-промислова канцелярія «Земля», яка займалась вербуванням чеських спеціалістів сільського господарства і ремісників на замовлення українських і російських поміщиків. Також дана структура частково допомагала переселенцям купувати землю, інформувала про можливість оселення на українських землях, допомагала з працевлаштуванням»³⁰.

Австро-Угорський уряд критично оцінював еміграцію своїх громадян до Російської імперії. Апелюючи до умов картельної декларації між Австрією і Росією від 5 червня 1815 р. про взаємну видачу осіб, які ухиляються від військової повинності, представники австрійської влади навіть вимагали видачі деяких чехів, котрі нелегально перетнули кордон. Місцева влада в Чехії затягувала процедуру видачі паспортів та дозволів на переселення. В проавстрійській пресі систематично виходили публікації про важке становище чеських переселенців у Росії та підступність тамтешнього уряду. 15 червня 1870 р. Російська імперія в односторонньому порядку припинила дію декларації про взаємну видачу осіб, що ухилялись від виконання військової повинності³¹.

Правова основа чеської колонізації була закладена ще 18 грудня 1861 р. прийняттям «Правил для іноземних робітників, що поселилися в межах Російської імперії». Правила надавали значні пільги для переселенців, найбільш бажаними з яких були для чехів звільнення від військової повинності, від сплати податків у державну казну на 5 років та право на власне самоврядування³². Водночас, більшість чехів належали до католицької віри, а купівля землі католиками в Південно-Західному краї суперечила існуючому в імперії законодавству (урядові постанови від 10 травня 1864 р. та 10 грудня 1865 р.). Тому представники чехів на Волині заявили, що чехи-переселенці – не католики, а гусити, переселяються через утиски на Батьківщині і що ця близька до православ'я віра невдовзі приведе чехів у лоно православної церкви³³.

У травні 1870 р. при Міністерстві внутрішніх справ була утворена Особлива комісія з питань переселення чехів у Південно-Західний край. Результатом роботи комісії стали офіційні висновки про те, що переселення чеського населення є вигідним як в економічній, так і в політичній площині, і що гуситське вчення є прийнятним для російського законодавства про віротерпимість щодо іноземних віросповідань³⁴. Керуючись необхідністю продажу поміщицьких земель, витіснення польсько-католицького елементу з Волині та переконавшись в працелюбності і толерантності чехів до політики царизму, Олександр II затвердив 10 червня 1870 р. постанову Комітету міністрів «О водворении чехов на Волыни». Даний акт підтверджував та доповнював пільги та привілеї для чехів, надані правилами від 18 грудня 1861 р. Була спрошена процедура прийняття чехами російського підданства, вони могли приписуватись до селянських громад і волостей, або утворювати власні. Чехи та їх сини звільнялись пожиттєво від служби у російській армії. Гарантувалось також звільнення переселенців від сплати податків та виконання громадських повинностей на 5 років з моменту прийняття російського підданства та свобода віросповідання³⁵. Наступного року в розвиток наданих для чехів переваг була прийнята урядова постанова, що звільняла чехів-російських підданих від сплати грошового мита при купівлі земель у польських поміщиків. Спочатку її положення були поширені тільки на Волинь, в кінці 1871 р. – на Київську і Подільську губернії³⁶. Вагомий вплив на успішність розгортання чеського колонізаційного руху у Волинській губернії справила позиція керівника Південно-Західного краю О. Дондукова-Корсакова, який активно підтримував чеську колонізацію.

Відповідно до наданого права на місцеве самоврядування в кінці 60-х – на початку 70-х рр. на території Волинської губернії за розпорядженням губернатора було створено чотири чеські волості: Глинська, Дубенська, Луцька, а згодом - Купичевська. Дубенська волость включала 14 чеських селищ Дубенського повіту, 3926 дес. землі; Луцька - всі колонії чехів Луцького і 5 Дубенського повітів, 2235 дес. землі; Глинська - 9 колоній Рівненського повіту, 5286 дес. землі Купичевська волость - всі чеські поселення Володимир-Волинського повіту з площею наділів у 1325 дес. землі³⁷. До складу волостей входили чеські села, а також змішані населені пункти (в основному українсько-чеські). Чехи, які оселялись окремими родинами чи невеликими групами в українських селах, приписувались до українських селянських волостей³⁸.

Найчастіше чехи оселялись в українських селах, в цьому випадку місцеві назви населених пунктів зберігалися. Коли чеські колоністи засновували окремі поселення поряд з українськими селами, тоді до української назви додавалось слово «чеський»: Ульбарів Чеський, Крошня Чеська, Уїздці Чеські³⁹. З усіх населених пунктів, де мешкали представники чеського народу, на 1887 р. тільки 13 являлись собою окремі від українських сіл поселення, де проживали виключно чехи. Серед найбільших чеських поселень - Квасилів – 812 чол. (Рівненський повіт), Ольшанка – 579 чол. (Житомирський повіт), Страклів – 535 чол. (Дубенський повіт), Малин – 423 чол. (Дубенський повіт)⁴⁰. Найчастіше поселення мали змішаний характер (наприклад, Кручинець – українсько-чеське поселення; Городище, Івановичі – німецько-чеські; Плехова, Аліновка – польсько-чеські)⁴¹. В більшості поселень чехи проживали разом з місцевими селянами, щоправда, не змішані з селянськими господарствами, а становили окрему чеську частину поселення. Найбільші серед таких змішаних поселень: Глинськ – 1 196 чол. (Рівненський повіт), Купичів – 942 чол. (Володимир-Волинський повіт), Стара Мирогоща – 807 чол. (Дубенський повіт)⁴².

Між чехами та місцевим українським населенням швидко встановилися тісні господарські та культурно-релігійні контакти. Українські селяни допомагали чеським переселенцям в перші роки господарювання розорювати цілину і корчувати ліс. Щоправда, глузували з незвичних способів обробітку землі чехами. «Мужики сміялись над нами й говорили: «Нічого ж не збереже, нічого ніколи тут не росло!» Але коли навесні нам не вистачало хліба, годували наших дітей, а коли пекли хліб, обов'язково приносили сусідам». Найпоширенішими формами спілкування між українцями і чехами в 70-х рр. XIX ст. були взаємні запрошення в гості, спільні свята (у православних). Українські селяни охоче користувались послугами чехів-ремісників (ремонт сільськогосподарської техніки та ін.)⁴³.

У 1871 р. чиновник з особливих доручень А. Воронін у доповіді генерал-губернатору Південно-Західного краю О. Дондукову-Корсакову характеризував стосунки між чеськими поселенцями та українськими селянами як дружньо-сусідські, їх діти ходили в одні школи, траплялися українсько-чеські шлюби, деякі чехи переходили у православ'я⁴⁴. Непорозуміння чехів з місцевим селянством, що зрідка мали місце, носили соціально-майновий, а не національний характер. Очільник комітету з переселення чехів у Празі Ф. Доубрава підкреслював приязне ставлення українців до чеських переселенців, говорив, що «переселенець знайде тут народ братній, слов'янську мову, яку можна легко розуміти»⁴⁵. Дослідниця життя чеської національної меншини на Волині Ж. Ковба робить висновок, що в другій половині XIX – на початку XX ст. відбувалось всебічне зближення чехів-переселенців з місцевим населенням, з зародженням процесу етнічної асиміляції⁴⁶.

Натомість стосунки чехів з поляками на Волині далеко не завжди мали позитивний відтінок. Переселяючись на Волинь, чехи знали, що в регіоні існує російсько-польське протистояння, тому вони остерігались, щоб влада «не складала їх в один мішок з поляками»⁴⁷. Часто взаємовідносини чехів з волинськими поміщиками польського походження характеризувались напруженістю від самого початку чеської колонізації. Місцеві землевласники, переважно більшість яких складали поляки, віддавали перевагу усним домовленостям з чехами при передачі земель в оренду, уникаючи укладання офіційних орендних договорів. Це пояснювалось бажанням поміщиків утримати за собою право власності на землі, а також наявністю на багатьох маєтках численних боргів, церковно-будівних повинностей, вічної плати процентів по заповітах на різні установи, деякі володіння перебували під забороною продажу⁴⁸. Керуючись бажанням наживи та користуючись слабким знанням більшості чехів російської мови, посередники, значна частина яких була поляками, нерідко йшли на різного роду афери при оформленні договорів на землю. Іноді посередники давали поміщикам лише завдатки, а з іншою частиною грошей зникали. Це викликало масу скандалів і судових позовів з боку чехів⁴⁹. Значна частина чехів, що поселились на Волині та купували землю в 1869 – 1871 рр. були обдурені продавцями, або своїми агентами. Лише 57 % володіли землею відповідно до купчих⁵⁰.

Придбавши землю, чеські господарі заводили хороші господарства, успішно здійснювали обробітку земель, широко застосовуючи передову агрокультуру та сільськогосподарські машини. Одним із найважливіших аспектів господарської діяльності чеських поселенців на Волині було вирощування хмелю. У 1870 р. в губернії з'являються перші чеські хмільники – в селах Глинськ, Семидуби, Мирогоща Дубнівського повіту, хмільництво швидко набуло популярності в інших повітах. На початку XX ст. волинські хмелеві плантації постачали половину всього хмелю, що вирощувався у Російській імперії⁵¹. Якісний хміль з Дубенського, Рівненського, Володимир-Волинського повітів реалізовувався не лише на місцеві пивоварні заводи, а й у Варшаву, Люблін, Ригу, Баварію, та Австрію. Слід відзначити, що природно-кліматичні умови регіону були надзвичайно сприятливими для розвитку хмелярства. Хмелярська справа розвивалась переважно в господарствах заможних чехів, котрі мали достатньо землі, відповідні кошти на заведення та утримування хмелевих плантацій. Продуктивність хмільників головним чином залежала від кваліфікованості спеціалістів, що займалися розведенням хмелю (в деяких старих хмільниках урожай був по 25 пудів з десятини, а в деяких нових – лише по 5-13 пудів)⁵². Крім започаткування хмелярства у широких масштабах на Волині, чехи сприяли поширенню просапних технічних культур – тютюну та цукрового буряка, давали місцевому населенню приклади високоврожайного садівництва.

Як уже відзначалось вище, окрім економічних мотивів протекціоністська політика уряду щодо чехів диктувалась також бажанням використати переселенців у боротьбі з польсько-католицькими впливами на Волині. 10 березня 1870 р. у газеті «Киевлянин» констатувалось, що на чехів покладене дуже важливе завдання – створення особливої релігії, яка внесла б розкол в католицьку церкву, привернула б до себе католицьке населення і, таким чином послабила б силу католицизму в краї⁵³. Після того, як київський генерал-губернатор ознайомився з особливостями релігійного життя чеських переселенців та гуситського віровчення, яке було задеклароване як їхня релігія, було вирішено організувати нову чеську церкву. Гуситська релігія мала б виконувати функції «бактерії» в тілі польсько-католицької церкви, та з іншої сторони – була б початковим етапом при наверненні чехів у православ'я. Для цього в Санкт-Петербурзі була сформована комісія для організації нової віри у Російській імперії, результатом діяльності якої стало оформлення нової чеської віри під назвою «Чеська гуситська церква»⁵⁴.

Релігійні справи чехів виявились надзвичайно складними. Серед волинських чехів поширилось дев'ять релігійних течій: гусити, християни чеського сповідання, старокатолики, «чеські брати», євангелісти, єдиновірці, римо-католики, протестанти, православні. Нерідко члени однієї родини сповідували різні напрямки⁵⁵. Варто зазначити, що волинські чехи переймалися релігійними проблемами далеко не в першу чергу. За словами С. Крижанівського, що займався вивченням чеських справ на Волині, у 1870-80-х рр., коли релігійне питання ставилося урядом особливо гостро, чехи не спорудили жодної власної церкви. Причиною такої пасивності чехів частково було те, що вони часто осідали поряд з українцями, чи поляками, на землях яких вже існували культові православні та католицькі споруди. Крім того, будівництво храмів було часто надто дорогим задоволенням для переселенців, які всі свої матеріальні і трудові ресурси спрямовували на заведення та облаштування власних господарств⁵⁶. Називаючи себе гуситами, чехи вкладали у це поняття більше політичний, ніж релігійний зміст. Гуситизм здавна символізував чеський протест проти австрійського поневолення. Тому, причисляючи себе до гуситів, чеські переселенці прагнули цим показати, що вони відкрито прагнуть до здобуття свободи та забезпечення прав і сподівались, що російський уряд допоможе їм у цьому⁵⁷.

Фактично сподівання царської адміністрації, що чехи стануть оплотом боротьби з католицизмом в краї, не виправдались. Висловлюючи думку російських чиновників які брали участь в регулюванні релігійного життя чеських селян, І. Рудченко в 1882 р. писав: «Нащадки послідовників великого Гуса не тільки виявились неспроможними впливати своїм віровченням на крайовий католицизм, але й самі розколотися в релігійному відношенні на дві групи: меншу, яка при підтримці місцевої адміністрації намагалась утворити чесько-братське віровчення, і більшу, віддану старокатолицьким формам і догмам... Тому, останнім часом головна адміністрація в краї змушена була дивитися на чехів, як на інших іноземних поселенців, від оселення яких доводиться відгороджувати Південно-західну Україну»⁵⁸.

Розчарування царських чиновників у політичній користі чеської колонізації зумовили згорання протекціоністських заходів та пільгового правового режиму для чехів, жорткішання релігійної політики з середини 70-х рр. XIX ст. З 1874 р. чехи змушені були йти на службу до лав російської армії відповідно до нового Статуту про військову повинність⁵⁹. Погіршення законодавчого клімату мало наслідком спад активності переселенського руху чехів. Якщо у 1871 р. на Волинь переселилось 646 сімей чеських колоністів, у 1874 р. – 590 сімей, то вже в 1875 р. в губернію переїхало тільки 260 чеських сімей⁶⁰. За 1876-1878 рр. переселилось всього 150 сімей, в 1878 р. чисельність чеського населення в регіоні становила 13 225 чол.⁶¹. На наш погляд, крім вищеперелічених причин послаблення чеської аграрної колонізації в останній чверті XIX ст., одним із визначальних факторів стало значне подорожчання землі в регіоні. Через наполегливу працю чехів-колоністів, перетворення часто занедбаних угідь на високородючі території в місцях їхнього розселення ціни на землю зростали вдвоє і навіть втричі. На кінець століття вартість такої землі коливались від 50 до 200 руб. за десятину⁶². Тому все менше чехів-переселенців могли придбати бажану кількість земель для господарювання на Волині.

В цілому, переселення чехів на волинські землі справило значний позитивний вплив на економічний розвиток краю та поширення прогресивної агрокультури серед місцевого населення. Чеські поселенці витрачали значні кошти на придбання земельної власності у Волинській губернії, на заведення господарств, купівлю сільськогосподарського реманенту і заснування підприємств, інвестуючи таким чином значні капітали в економіку регіону. Завдяки поширенню у значних обсягах високопродуктивного хмелярства Волинь поступово стала найбільшим у Російській імперії центром вирощування сировини для пивоваріння та постачальником хмелю на європейські ринки. Зусиллями чеських селян великі земельні масиви були залучені до господарського обігу, перетворені з пустуючих територій на високоврожайні хмелеві плантації, зернові та картопляні поля.

Заселення краю чеським населенням було поставлене перед рядом законодавчих та політичних перешкод фактично на піці свого зростання. На наше переконання, в разі подальшого урядового стимулювання, колонізація могла б надалі успішно розвиватись, набираючи стрімкішої динаміки та позитивно впливаючи на протікання соціально-економічних процесів у регіоні. Як і в багатьох інших сюжетах політики царського уряду щодо «неросійських» народів на території імперії, політичні пріоритети виступили домінуючими над економічною доцільністю при регулюванні колонізаційних процесів.

¹ Забелин А. Военно-статистическое обозрение Вольнской губернии. – К., 1887. – Ч.1. – 365 с.

² Рудченко И. Записка о землевладении в Юго-Западном крае. – К., 1882. – 180 с.

³ Крыжановский Е.М. Чехи на Волини. – СПб., 1887. – 224 с.

⁴ Рихлік С.А. Досліди над чеськими колоніями в Україні // Записки етнографічного товариства. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 33–37.

⁵ Ковба Ж.М. Чеська еміграція на Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Дис. канд.істор.наук. – Львів, 1974. – 226 с.

⁶ Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.). – Тернопіль, 1999. – 208 с.

⁷ Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (друга половина XIX - початок XX століття): Дис. канд.іст.наук. – К., 2003. – С. 70.

⁸ Поліщук Ю. Переселення чехів на Волинь (друга половина XIX – початок XX століття) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – 2001. – Т. 6. – С. 516–524.

⁹ Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 67.

¹⁰ Державний архів Волинської області – Ф.271. – Оп.1. – Спр.690. – Арк.9–11.

¹¹ Рихлік С.А. Вказ. праця. – С. 33.

¹² Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 109.

¹³ Бармак М.В. Землеволодіння та землекористування чеських поселенців Волинської губернії // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. збірник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2005. – Вип. 6. – С.76–77.

¹⁴ Гофман І. Чехи на Волині: Основні відомості. – Прага, 1998. – С. 6.

¹⁵ ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.617. – Спр.128. – Арк.7.

- ¹⁶Ковба Ж.М. З історії чеської еміграції та України // Українське слов'янознавство. Історія зарубіжних слов'ян. Вип.1. – Львів, 1970. – С. 126.
- ¹⁷ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.48. – Спр.80. – Арк.3.
- ¹⁸Гофман І. Вказ. праця. – С. 10.
- ¹⁹ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.618. – Спр.261. – Арк.115.
- ²⁰Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма. – Львов, 1983. – С. 32.
- ²¹Шпиталенко Г.А. Вказ. праця. – С. 70.
- ²²Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 94.
- ²³Гофман І. Вказ. праця. – С. 8.
- ²⁴Ардт Н. Чехи на Волині // Родина Волинь. Сборник статей. – Визентхайд-Житомир, 1998. – С. 148.
- ²⁵Забелин А. Вказ. праця. – С. 172.
- ²⁶Ковба Ж.М. Господарства чеських поселенців на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. // Українське слов'янознавство. Історія зарубіжних слов'ян. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1972. – Вип. 6. – С. 129.
- ²⁷Крыжановский Е.М. Вказ. праця. – С. 19.
- ²⁸Державний архів Житомирської області – Ф.158. – Оп.1. – Спр.400. – Арк.2.
- ²⁹Попов В.Ж. Чеські переселенці на Правобережній Україні (60–70-ті рр. XIX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 18.
- ³⁰Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 71.
- ³¹Поліщук Ю. Переселення чехів... – С. 518.
- ³²Свод законов Российской империи / Под ред. А. Добровольского. 2-е изд. – Кн. 3. – Т. X – XIII. – СПб., 1913. – С. 504–509.
- ³³Крыжановский Е.М. Вказ. праця. – С. 10.
- ³⁴Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення... – С. 71–72.
- ³⁵ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.617. – Спр.128. – Арк.29.
- ³⁶Свод законов Российской империи / Под ред. А.А. Добровольского. 2-е изд. – Кн. 2. – Т. V – IX. – СПб., 1913. – С. 193.
- ³⁷Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення... – С. 76.
- ³⁸Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 80.
- ³⁹Там само. – С. 92.
- ⁴⁰Крыжановский Е.М. Вказ. праця. – С. 81.
- ⁴¹Рихлік С.А. Вказ. праця. – С. 115.
- ⁴²Крыжановский Е.М. Вказ. праця. – С. 82.
- ⁴³Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 148.
- ⁴⁴Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя... – С. 89.
- ⁴⁵Там само. – С. 47.
- ⁴⁶Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 153.
- ⁴⁷ДАЖО – Ф.158. – Оп.1. – Спр.400. – Арк.57.
- ⁴⁸Попов В.Ж. Вказ. праця. – С. 18.
- ⁴⁹Крыжановский Е.М. Вказ. праця. – С. 7.
- ⁵⁰Попов В.Ж. Вказ. праця. – С. 19.
- ⁵¹Ковба Ж.М. Господарства чеських поселенців... – С. 131.
- ⁵²ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.533. – Спр.158. – Арк.21.
- ⁵³Ковба Ж.М. Чеська еміграція... – С. 81.
- ⁵⁴Ардт Н. Вказ. праця. – С. 147.
- ⁵⁵Шпиталенко Г.А. Вказ. праця. – С. 124–125.
- ⁵⁶Бармак М.В. Німецьке, чеське та єврейське населення... – С. 75.
- ⁵⁷Ковба Ж.М. З історії чеської еміграції... – С. 129.
- ⁵⁸Рудченко И. Записка о землевладении... – С. 162.
- ⁵⁹ЦДІАК України – Ф.442. – Оп.45. – Спр.492а, ч.ІІ. – Арк.76.
- ⁶⁰Там само. – Ф.442. – Оп.618. – Спр.261. – Арк.115.
- ⁶¹Рудченко И. Записка о землевладении... – С. 161.
- ⁶²Шпиталенко Г.А. Вказ. праця. – С. 90.

УДК 027.7(477.82)(091)

І.Міляевич

НАРОДНІ БІБЛІОТЕКИ ВОЛИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

З усіх феноменів вітчизняної культури попередніх епох бібліотечна справа є найменш дослідженою. Незважаючи на те, що освічені люди у різні історичні періоди ретельно дбали про розвиток бібліотечної мережі в Україні (і їх зусилля не залишилися марними), на сьогодні ми маємо лише поодинокі дослідження, які частково висвітлюють ті чи інші аспекти історії цього соціокультурного феномена. Не є винятком і історія бібліотечної справи Волині дорадянського періоду.

Такі авторитетні краєзнавчі джерела, як «Памятные книжки Волинской губернии» [1,2,3,4 та ін.] фіксують, що у Волинській губернії на початку XX століття функціонувало, в середньому, біля 20 бібліотек в рік, переважна більшість яких була приватними¹. Приблизно аналогічну кількість подають і «Історії міст та сіл Української РСР»

¹ Маються на увазі бібліотеки, які обслуговували читачів, але належали приватним особам.

З М І С Т

Розділ 1. **ІСТОРІЯ УКРАЇНИ**

<i>Д.Вирський</i> УКРАЇНА В ПЕРШИХ „ПОЛОНІЯХ” (країнознавчі видання Я.А.Красінського та М.Кромера про українські землі)	3
<i>І.Вівсяна</i> ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ «УКРАЇНСЬКОГО П’ЄМОНТУ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (кінець XIX – початок XX ст.)	8
<i>Л.Шугасва</i> В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ’Я: КІНДРАТ МАЛЬОВАНИЙ	13
<i>А.Киридон</i> МЕНТАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: «ЗСУВ ПАРАДИГМ» В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ	16
<i>С.Шевченко</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ	22
<i>В.Півоварчук</i> ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	25
<i>М.Гон</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І ЄВРЕЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	28
<i>О.Альошина</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО	31
<i>О.Гуменюк</i> СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	34
<i>Т.Карпукіна</i> ЗАКЕРЗОННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (1939-1941 РР.)	40
<i>Л.Заглинська, І.Бондар</i> ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1953 РОКИ)	44
<i>Л.Паніна</i> РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЖИТОМИРЩИНІ У 50-80-х рр. XX ст.	50
<i>О.Лицук</i> ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ АВТОКЕФАЛЬНИМ ЗМАГАННЯМ В УКРАЇНІ З БОКУ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ (1990-1992 РР.)	53
<i>О.Ворон</i> РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У КОНТЕКСТІ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ	58
<i>Ю. Вільховий</i> РОЗВИТОК ЦЕРКВИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	61
<i>А. Гуз</i> ПОЛІТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ (КІНЕЦЬ XX СТ. – ПОЧАТОК XXI СТ.)	65
<i>В.Васюк</i> БАЗОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН	69
<i>О.Коржик</i> ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ УКРАЇНИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА	72

Розділ 2. **ІСТОРІЯ ВОЛИНІ. КРАЄЗНАВСТВО**

<i>С. Прокопчук</i> БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА 1651 РОКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XVII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	76
<i>Н.Мельничук</i> ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНОГО ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „СОКОЛ”	83
<i>Б.Бойко</i> ПОЧАТКОВА ОСВІТА НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.	85

<i>О.Шмид</i> ЧЕСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ВОЛИНИ У 60-70-Х РР. ХІХ СТ.	88
<i>І.Мілясевич</i> НАРОДНІ БІБЛІОТЕКИ ВОЛИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	93
<i>Г.Капустін</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БРАТСТВ НА ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	98
<i>О.Дем'янюк</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ВОЛИНИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НАВЕСНІ 1917 РОКУ	102
<i>В.Панасюк</i> УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА СПРАВА НА ВОЛИНИ У 1920–1939 РОКАХ: ЕТНОПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ	107
<i>Ю.Крамар</i> ПОЛІТИКА ВОЄВОДСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Г.ЮЗЕВСЬКОГО ЩОДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНИ У 1920-1930-Х РР.	111
<i>В.Борщевич</i> ОБРАЗКИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕНИКІВ ВОЛИНИ 20-30-Х РР. ХХ СТ.	115
<i>Ф. Рябчикова</i> ВИДИ ТА ФОРМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ВІДДІЛІ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ	119
(1920 – ПОЧ. 1930-Х РР.) <i>В.Доброчинська</i> РІВНЕНСЬКА УКРАЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ (1923–1939)	123
<i>Я.Цецик</i> ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ НА ВОЛИНИ (1925-1928 РР.)	128
<i>В.Ковальчук</i> СТЕПАН КОВАЛЬ ("РУБАШЕНКО") – КОМАНДИР ЗАГОНУ УПА "КОТЛОВИНА" НА ВОЛИНИ	135
<i>О.Ленартович</i> ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ СТРУКТУР НА ВОЛИНИ У ПЕРІОД РАДЯНІЗАЦІЇ 1939-1941 РР.	138
<i>Т.Самсонюк</i> ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕПРЕСІЙ НКВС НА ВОЛИНИ (1939-1941 РР.)	142
<i>В. Писцьо</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА РІВНЕНЩИНІ	147
<i>А.Жив'юк</i> ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В м.РІВНОМУ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (сер. 1941 – поч. 1942 рр.): СТОРІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ УРДВ	151
<i>С.Шульга</i> АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ ВОЛИНСЬКИХ ЧЕХІВ	156
<i>В.Борщевич</i> ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНИ 40-Х – 80-Х РР. ХХ СТ.	159
<i>П.Савчук</i> ОБЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ І ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	164
<i>Г.Борейко</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ РІВНЕНЩИНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙНОСТІ: 50-60 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	168

Розділ 3.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

<i>В.Ореховський</i> ПОШИРЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА ТА "ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ" (IV – VII ст.)	172
<i>Т.Олексієвець</i> ПРАГА X-XIII СТ.: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІСТОУТВОРЕННЯ	176
<i>Р.М. Постоловський</i> ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ЧЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ І ТРАДИЦІЙ	179
<i>Г. Хлібовська</i> НІМЕЦЬКЕ ПИТАННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИПЛОМАТІЇ КІНЦЯ 40-Х – ПОЧАТКУ 70-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ	183

<i>І.Петлюк</i> НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ: ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ (1875-1914 РР.)	188
<i>Л.Валюх</i> ГЕЛЬГОЛАНДСЬКО-ЗАНЗІБАРСЬКИЙ ДОГОВІР (1890 р.): ПОЛІТИЧНА ОЦІНКА В АНГЛІЇ	191
<i>Н.Плюта</i> СПРАВА ДРЕЙФУСА У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСКУСІЙ У ФРАНЦІЇ	195
<i>Т.Чаркіна</i> ПОГЛЯДИ М.ВЕБЕРА НА ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ	198
<i>С.Троян</i> ПЛАНИ СТВОРЕННЯ “МІТТЕЛЬЄВРОПИ” У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.	200
<i>Б.Бернадський</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ РОЗВІДОК НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	205
<i>О.Ворон</i> ПРОЦЕС ТВОРЕННЯ СПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1918 – 1938 рр.)	211
<i>М.Боровець</i> РЕАКЦІЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА ПОДІЇ МІОНХЕНСЬКОЇ ЗМОВИ	215
<i>О.Дукмас</i> ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КРИТЕРІЙ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	217
<i>О.В.Іванченко</i> СПІВПРАЦЯ ВИШЕГРАДСЬКИХ ДЕРЖАВ У ГРУПІ В ПЕРІОД З 1991 ПО 1995 РІК	221
<i>І.Мартинчук</i> СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У 1993-2000 РР. У КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З РОСІЄЮ	224

Розділ 4.

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ. МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Т.Ковальчук</i> ІСТОРІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА	227
<i>С.Грипич, О.Граб</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	231
<i>С.Чибирак</i> ПОСТАТЬ ПАВЛА ПЛАТОНОВИЧА ЧУБИНСЬКОГО В РАДЯНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	237
<i>А.Кукурудза</i> ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 20-Х РР. ХХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	241
<i>В.Чура</i> КОМПАРТИЙНА “ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ” ТА РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НАПРИКІНЦІ 80-Х – ПОЧАТКУ 90 РР. ХХ СТ., (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАГАЛЬНОСОЮЗНИХ І РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ).....	249
<i>Ю.Олексін</i> МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ	253
<i>Л.Шинкаренко</i> РАДЯНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ІСТОРИОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ НОВОГО КУРСУ Ф.Д. РУЗВЕЛЬГА	259
<i>І.Десятиччук</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО РУХУ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» В КОНТЕКСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЇЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	261
<i>Г.Новічков</i> ПОПУЛІЗМ У ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ	266
<i>К.Цинк</i> ПРАВА ЛЮДИНИ І РЕПРОДУКЦІЙНЕ КЛОНУВАННЯ ЛЮДСЬКИХ ІСТОТ	270
<i>Є.Єсталь</i> ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ В АВТОБІОГРАФІЧНИХ НАРИСАХ КОЛИШНІХ ДІЯЧІВ НЕЗАЛЕЖНОГО САМОВРЯДНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «СОЛІДАРНІСТЬ»	275
<i>В.Мандрагеля</i> МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА: ІНТЕГРАТИВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ	279

Розділ 5.

МАТЕРІАЛИ П'ЯТОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ, АСПРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ „ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА” ЗА НАУКОВИМ НАПРЯМОМ: „КІННОТА У ВІЙНАХ: ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ” (РІВНЕ, 27 – 28 ЛИСТОПАДА 2008 р.)

<i>А.Поспелов, В.Шлякин</i> ФОРМИ ДІЙСВИЙ КАВАЛЕРИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЯПОНИИ V-XVII ВВ.: ВЗГЛЯД ЕВРОПЕЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ	283
<i>Р.Савчук</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ВІЙСЬКОВІ СИЛИ У ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ.	287
<i>А.Харук</i> КОНЦЕПЦІЯ „КАВАЛЕРІЙСЬКОГО ЛІТАКА” ТА СПРОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	290
<i>А.Дергачёва</i> КАВАЛЕРІЯ СТРАН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ НАКАНУНЕ І В ПЕРІОД ВТОРОЇ МИРОВОЇ ВОЙНИ: СОСТОЯНИЕ І РАЗВИТИЕ	293
<i>А.Поспелов</i> КАВАЛЕРІЙСЬКІ І БРОНЕКАВАЛЕРІЙСЬКІ ПОДРАЗДЕЛЕННЯ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ І НЕОФИЦИАЛЬНИХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В ВОЕННЫХ КОНФЛИКТАХ ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА	296

Розділ 6.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, РЕФЕРАТИ, ОГЛЯДИ

<i>Б.Савчук, П.Савчук</i> ПРО ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО. (ПРИЩЕПА БОГДАН, ПРИЩЕПА ОЛЕНА. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНИ: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК Б.А.Прищеп, О.П.Прищеп. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.; іл.	299
<i>О.Дем'янюк</i> ВОЛИНСЬКА ПЛАСТОВА МОЛОДЬ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ 20-30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ (Рец.: Візитів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Монографія. – Рівне-Львів, 2008. – 180 с.)	301
<i>Р.Давидюк</i> ПУБЛІЦИСТИКА УЛАСА САМЧУКА 1941-1943 РОКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (Рецензія: Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941-1943 років / упорядник А.Жив'юк. – Рівне: ВАТ „Рівненська друкарня”, 2008. - 456 с. з іл.)	302
<i>В.М.Шеретюк, П.О.Савчук</i> СПОГАДИ УКРАЇНИКИ (Рецензія.: Білашевич-Кузич Л.І. Сибірська сага. – Косів: писаний камінь, 2008. – 376 с. Упорядник та літературний редактор Галина Білавич.)	303
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	306
ЗМІСТ	308

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 15

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – С.С.Троян, О.Ю.Третьак

Обкладинка – О.Я.Тарасюк

Підписано до друку 25. 03. 2009 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 31,7. Віддруковано засобами оперативної
поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне:
РДГУ, 2009. – Випуск 15. – 311 с.